

**6D030100 – «Құқықтану» мамандығы бойынша философия докторы
(PhD) дәрежесін алу үшін ұсынылған Жетібаев Жандос
Копжасаровичтің «Электрондық мәмілелерді ақпараттық-
коммуникациялық технологиялардың даму дәуірінде жасау және
орындау ерекшеліктері» тақырыбындағы диссертациялық жұмысына
АҢДАТПА**

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларды күнделікті өмірде қолдану азаматтық құқықтық қатынастардың субъектілері арасында электрондық деректерді алмасумен қатар құқықтық қарым-қатынастардың мүлдем жаңа өрісінің қалыптасуына септігін тигізді. Жаңа технологиялардың өндірістік және нарықтық салада орын алатын азаматтық құқықтық қатынастарда кеңінен қолданылуы – ел экономикасының жылдам дамуына ықпал ететін факторлардың бірі. Мұндай байланыс құралдарының пайда болуы арқылы азаматтық құқықтық сипаттағы мәмілелер бойынша «жазбаша» нысанының жаңа түрі енгізіліп, атап айтқанда, қашықтықтан мәміле жасауға мүмкіндік беретін электрондық мәмілелерге жол ашылып, мәміле жасау тәсілдерінде күрделі өзгерістерге алып келді.

Жылдамдық пен ыңғайлылық – электрондық құжат айналымының негізгі артықшылықтары. Бұл әрбір адамға қашықтықтан құқықтық қатынастарға түсуге, уақытты едәуір үнемдеуге әрі азаматтық құқық субъектілерінің өзара әрекеттесуіне де тиімді ықпал етіп, қарапайым түрде қол жетімділікті, бір-бірлеріне деген сенімділікті қамтамасыз етіп отыр. Сондай-ақ, тәжірибеде бұл халықтың өмір сүру сапасын көтеруге, кәсіпкерлердің арасында бәсекелестік деңгейін арттыруға және нарықтық экономикадағы қатынастар бойынша қолайлы нәтижелерге қол жеткізуге әсерін тигізеді.

ҚР Президентінің «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» 2021 жылғы 15 қазандағы №674 Жарлығында цифрлық кеңістікті дамытуды, алдымен, цифрландыру және ақпараттандыру саласын жетілдіруді бастау қажеттігін көрсетті. Бұл орайда ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, электрондық коммерция, деректерді өңдеу, цифрлық активтер, смарт-келісімшарттар, электрондық құжат, электрондық мәмілелер мен олар бойынша электрондық дәлелдемелер туралы құқықтық реттеуді кемелдендіру талап етіледі. Бұл өзгерістер мен толықтырулар материалдық құқықпен қатар процесуалдық құқықты да қамтып өтеді.

Жаңа ақпараттық технологиялардың қоғам өмірінің негізгі салаларында тереңінен еніп, кеңінен қолданылуы құқық қолданушылық қызметіне, заң шығарушылық тәжірибесіне күрделі процестердің бастауына түрткі болды. Өйткені, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіндегі (бұдан әрі – ҚР АҚ) жалпы ережелер және арнайы заңнамаларда көрініс тапқан нормалар электрондық мәмілелерге қатысты сұрақтың мәнін толығымен және түбегейлі аша алмауы электрондық мәмілелерді жасау процесін реттеу тәсілінің

дұрыстығына қатысты әр түрлі дауларға әкеліп отыр. Бұл заңнама нормаларын қате тұжырымдауға, заңнаманың әлсіз тұстарын пайдалану арқылы өздерінің адал емес ниеттерін іске асырушылардың санын арттыруда. Демек, бүгінгі күні электрондық кеңістіктегі мәмілелердің жасалу тәртібін реттейтін арнайы нормативтік құқықтық актінің қажеттілігін туындатады.

«Электрондық мәміле» түсінігі, оның жасалу және орындалу тәртібі, электрондық мәмілелердің негізінен туындайтын азаматтық қатынастарды реттеу жүйесі сияқты мәселелік сұрақтар өз жауабын заң шығарушының тарабынан тосып отырғаны рас. Осылайша, отандық заңнамалық базаны жаңа ақпараттық коммуникациялық технологиялардың даму дәуіріне сай етіп тиімді түрде бейімдеу, электрондық мәмілелерді жасау және орындау ерекшеліктерін анықтау алда тұрған міндет.

Сонымен қатар, электрондық мәмілелерді жасау жалпы материалдық құқық нормасымен реттеледі, ал оны жүзеге асыру барысында процестік нормаға сүйенетіндігі рас, сәйкесінше, құқықтық саясатқа сай өзгерістер мен толықтыруларға ұшыраған материалдық құқық нормалары процестік құқықтық нормалардың да өзгеруіне алып келеді. Өйткені, Қазақстан ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы электрондық мәмілелерге қатысты жаңа нормаларды туындырса, онда ҚР Азаматтық процестік кодексінің нормалары да цифрлық дәуірдің талаптарына сай дәрежеде болу қажеттігі туындайды. Бұл ретте, электрондық мәмілелерге байланысты істер бойынша сотқа дейінгі реттеу тәртібі, оның қандай нысанда жасалғандығына қарамастан сол мәміленің жарамдылығы немесе оның жарамсыздығы, мәмілені орындау барысында дәлелдеменің маңыздылығын анықтау қарастырылады. Осылайша, объективті себептермен материалдық және процестік құқық нормаларының тығыз өзара әрекеттесетіндігін байқауға болады және диссертация тақырыбын жан-жақты зерттеудің ғылыми қажеттілігін көрсетеді.

Зерттеу жұмысының мақсаты ретінде ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың даму дәуірінде электрондық мәмілелер негізінде туындайтын құқықтық қатынастардың құқықтық реттелуін, заңнаманы және құқыққолданушылық тәжірибені талдау арқылы отандық заңнамалар базасы мен құқық қолдану тәжірибесін жетілуіне септігін тигізетін нақты ұсыныстарды әзірлеу алынды.

Зерттеу жұмысының негізгі міндеттері келесілер:

- 1) ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың азаматтық құқықтық қатынастардағы алатын рөлін көрсету;
- 2) электрондық мәміленің құқықтық түсінігі мен мәнін нақтылау;
- 3) электрондық мәміле ерекшеліктерін зерттеу;
- 4) электрондық мәмілелерді реттеудің халықаралық және отандық құқықтық негіздеріне талдау жасау;
- 5) электрондық мәмілелерді жасау реті мен ерекшеліктерін қарастыру;
- 6) электрондық мәмілелердің расталуы мен жасалғандығын тану ерекшеліктерін анықтау;

7) электрондық мәмілелер бойынша міндеттемелердің өзгеру және жойылу шарттарын анықтау;

8) электрондық мәмілелерді жасау, өзгерту және тоқтату барысында электрондық дәлелдемелерді қамтамасыз етудің ерекшеліктерін қарау.

Зерттеу жұмысының объектісі - ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың көмегімен жасалған электрондық мәмілелерді жасау және орындау барысында туындайтын азаматтық құқықтық және процестік қатынастар.

Зерттеу жұмысының пәні - отандық, шетелдік және халықаралық құқықтағы ақпараттық технологиялардың дамуына байланысты электрондық мәмілелерден туындайтын қатынастарды реттеу туралы құқықтық нормалар, оларды қолдану бойынша жалпы құқықтық және сот тәжірибесі, осы саладағы ғылыми доктрина.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы.

Диссертациялық жұмыс электрондық мәмілелерді жасау және орындау ерекшеліктерін қамтитын Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік тілде жазылған алғашқы іргелі ізденіс болып табылады. Зерттеу жұмысында электрондық мәмілелердің құқықтық реттелуіне қатысты көкейкесті сауалдардың талдануы және бұл зерттеудің нәтижесі отандық заңнаманы кемелдендіру жолында және жалпы азаматтық құқықтық доктринада, әсіресе мемлекеттік тіліндегі доктриналық базаның дамуына ықпалын тигізу үшін жасалған қадам болып табылады. Атап айтқанда, диссертацияда:

- авторлық сипатта «электрондық мәміле» ұғымына анықтама берілді;
- электрондық мәмілелерді жазбаша нысанда жасалатын мәмілелердің нысаны емес, түрі ретінде тану қажеттілігі негізделді;
- ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың даму дәуірінде жазбаша нысандағы мәмілелердің жасалу жолдарын кеңейту ұсынылды;
- электрондық мәміле ретінде біржақты мәмілелерге жататын өсиетті қашықтықтан жасасуға тыйым салу қажеттігі айқындалды;
- электрондық мәмілелердің жарамсыздығына қатысты отандық және шетелдік сот тәжірибесі талданып, отандық сот тәжірибесінде бірізділікті қалыптастыру үшін ұсыныстар әзірленді;
- электрондық мәмілелер және оларды жасасу, өзгерту, орындау бойынша ақпараттар тез арада біржақты жойылуы немесе өзгертілуі мүмкіндіктеріне байланысты электрондық дәлелдемелерді қамтамасыз ету мәселесі зерттелді және заңнама мен сот тәжірибесін жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірленді;
- «Электрондық дәлелдемелерді тану және бағалау туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысының жобасы әзірленді.

Зерттеу жұмысының тәжірибелік және ғылыми маңыздылығы.

Зерттеуде қалыптастырылған тұжырымдар мен ережелердің ҚР Азаматтық кодексіне арналған өзгерістер мен толықтыруларды даярлау, Қазақстан Республикасындағы электрондық сауда мен электрондық мәмілелерді құқықтық реттеу, процестік нормаларды жетілдіру туралы басқа

да нормативтік актілерді даярлау, сондай-ақ білім беру саласында және сот тәжірибесінде қолдана алу мүмкіндігі танылады. Зерттеу жұмысы шеңберінде автор электрондық мәмілелерді жасау, орындау және өзгерту ретімен, олардың құқықтық дәрежесімен байланысты заңнамалық ақауларды жою бойынша ұсыныстар әзірледі.

Зерттеу нәтижелері жоғары оқу орындарында «мәміле», «электрондық мәміле» және «электрондық дәлелдеме» бағыттарын зерттейтін азаматтық құқық, азаматтық процестік құқық және басқа да пәнаралық дисциплиналар аясында студенттерге, магистранттарға сабақ беру барысында және ғылыми ізденушілік аясында кеңінен пайдалануға болады. Сондай-ақ, зерттеу нәтижелері заңшығарушылық қызметте азаматтық заңнаманы кемелдендіру мақсатында қолданылуға жатады.

Зерттеу нәтижесінің апробациясы. Зерттеу жұмысының негізгі тұжырымдары рецензияланған жетекші ғылыми мақалаларда көрініс тапты:

1. Электрондық мәмілені реттеуде заңнаманы жетілдірудің кезі келді // «GLOBAL SCIENCE AND INNOVATIONS 2019: CENTRAL ASIA» атты V Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция жинағы. – Астана, 2019. – Б. 351-354.

2. Сотта онлайн-несие қызметінен туындаған дауларды қарау мәселелері // «SCIENCE AND EDUCATION IN THE MODERN WORLD: CHALLENGES OF THE XXI CENTURY» атты III Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция жинағы. – Нур-Султан, 2019. – Б. 47-50.

3. Порядок и специфика заключения электронных сделок // Матер. междунар. науч. конф. «АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЮРИСПРУДЕНЦИИ». – Пенза, 2020. – С. 88-93.

4. Мәмілелерді рәсімдеу кезінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану тиімділігі // Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының ЖАРШЫСЫ ғылыми-құқықтық журнал. №2(60)-2020, Б. 215-220.

5. Германия мемлекетінің тәжірибесі бойынша электрондық мәмілелердің құқықтық жағдайы // Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының ЖАРШЫСЫ ғылыми-құқықтық журнал. №3(61)-2020, Б. 201-207.

6. Электрондық дәлелдемелердің азаматтық сот ісін жүргізудегі ерекшеліктері // «ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТ» ғылыми-ақпараттық журнал. №3-4(88-89)-2020, Б. 118-137.

7. Запрет на совершение завещания в электронном виде по законодательству Республики Казахстан: проблемы и пути их решения // Вестник Карагандинского университета. Серия «Право». № 3(103)/ 2021, С. 163-169.

8. The Role of Information and Communication Technologies in Civil Law Relations: Analysis of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan // Law, State and Telecommunications Review. 2021. Т. 13. № 2. P. 121–138.

Зерттеу жұмысының құрылымы кіріспе, он екі бөлімшені өзінде қамтитын үш тараудан, қорытынды, пайдаланылған әдебиеттер тізімі және үш қосымшадан тұрады және 181 бетті қамтиды.

Бірінші тарау аясында ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың даму дәуірінде электрондық мәмілелердің орны зерттелді. Бұл зерттеу барысында азаматтық құқықтық қатынастардағы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қолданылу реті, құқықтық қатынастарды цифрлық трансформациядағы электрондық коммерцияның рөлі, «мәміле» институты және электрондық мәміленің құқықтық табиғаты қарастырылды.

Автор, мәміле – бұл саналы болып табылатын және алға қойылған мақсатқа қол жеткізуді көздейтін тұлғаның мінез-құлық актісі деген ережеге сүйенеді. Электрондық құжат және электрондық қол машиналық ақпарат кодтарының белгілі бір жинағын білдіретіндігіне қарамастан, электрондық мәміле мәміленің жазбаша нысанының бір түрі деген көзқарасты құп көреді.

Бұл ретте, ҚР Азаматтық кодексінің 152-баптың 1-1 тармағына сәйкес мәміленің жазбаша нысаны қағаз жеткізгіште немесе электрондық нысанда жасалатындығын көрсетілген, әйтсе де кодекстің бұл нормасы өзгерісті қажет етеді деген пікірдеміз, өйткені, кодекс аясында «нысан» сөзі мәміленің жасалу барысында қолданылатын ауызша және жазбаша нысандарға сай қолданылады, ал оны мәмілелердің электрондық түрде жасалуына қатысты қолдану орынсыз. Рим құқығынан бастау алған мәміле институты «ауызша» және «жазбаша» нысандарды ғана таниды, ал басқа жаңғыртылған мәмілелерді осы нысандардың алуантүрлілігі деп білеміз. Қағаз жеткізгіште жасалынған мәміле материалдық ортада дәстүрлі түрде жасалатын болса, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы арқылы мүмкін болған электрондық ақпараттық кеңістікте жасалатын мәміле ол жерде жазбаша нысанға ие, сондықтан да бұл екі ортадағы айырмашылықты ескере отырып, электрондық мәмілелерді жазбаша нысанда жасалатын мәмілелердің бір түрі ретінде тануға болады. Осыған байланысты, ҚР Азаматтық кодексінің 152-баптың 1-1 тармағында көрініс тапқан «электрондық нысанда» тіркесін «электрондық түрде» деп өзгерту ұсынылады.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың құқықтық тұжырымдамасы заң ғылымдарында әлі де айқын емес, ал бұл мәселе аясында пікірсайыстар сенімді дәлелдемелердің жетіспеушілігінен зиян шегіп отыр, сондықтан азаматтық құқықтық қатынастар саласында түсініктік-терминологиялық аппаратты, оның ішінде «электрондық мәмілелер» мәнін анықтау өзекті болып отыр. Осы жолда «электрондық мәміленің» құқықтық табиғатын айқындауды оған анықтама беруден бастаған болатынбыз, өйткені ғалымдардың арасында «электрондық мәміленің» белгілеріне және анықтамасына қатысты бірізділік болмағандықтан, сонымен қатар, отандық және бірқатар шет елдерде заңнамалық деңгейде анықтама қамтылмау себебімен келесідей анықтама ұсынылады:

«Электрондық мәміле – тараптардың ерікті келісімімен электрондық деректермен алмасуға негізделген ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы ақпараттық ортада жазбаша нысанда көрініс табатын, сондай-ақ азаматтық құқықтық қатынастарды туындатуға, өзгертуге немесе тоқтатуға бағытталған жеке және заңды тұлғалардың еркін білдіретін іс-әрекеттері».

Бұл анықтама оның негізгі белгілерін өзінде қамтиды: біріншіден, электрондық ақпараттық кеңістікте жасалатындығы, бұл осы ортада жасалынған жазбаша нысандағы мәміле ретінде танытады; екіншіден, азаматтық құқықтық қатынастарды туындатуы, өзгертуі немесе тоқтатуы; үшіншіден, тараптардың ерікті келісіміне негізделеді және олардың еркін білдіруге бағытталған іс-әрекет; төртіншіден, электрондық деректермен алмасуға негізделетіндігі. Бұдан бөлек, электрондық мәмілені жасасушы тұлғаларды сәйкестендіру қажеттігінің сипаттайтын белгі бұл анықтаманың мазмұнына қосылмаған болатын, өйткені мәмілеге қол қою тәсілдері оны жасалу тәртібінде қаралатын мәселе болғандықтан, оны анықтама аясына енгізуді жөн көрмедік.

Екінші тарауда электрондық мәмілелердің жасалу тәртібі қарастырылды. Бұл жолда ұлттық және шетелдік тәжірибе негізінде электрондық мәмілелерді жасау тәртібінің ерекшеліктері, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуымен келген смарт-келісімшарттардың құқықтық табиғаты және электрондық мәмілелердің жарамсыз деп тануға алып келетін негіздер зерттелді. Зерттеу жұмысының нәтижесінде отандық құқықтық жүйені, заңнамалық базасын кемелдендіре түсу үшін бірқатар маңызды сәттер анықталды.

Біріншіден, электрондық мәмілелерді құқықтық реттеудің халықаралық және ұлттық құқықтық негіздерін талдау Қазақстан үшін электрондық цифрлық қолтаңбамен жұмыс істеуге барынша аз талап қоюды қамтамасыз ететін және тараптарға өздері қолайлы деп санайтын (Австралияда, Канадада, Жаңа Зеландияда, АҚШ-та және кейбір басқа елдерде қабылданған) қол қою әдісін таңдау еркіндігін беретін минималистік тәсіл қолайлы деп айтуға мүмкіндік береді.

Электрондық мәмілелерді құқықтық реттеудің халықаралық және ұлттық құқықтық негіздерін талдау арқылы Сингапур, АҚШ, Австралия және ЕО өңірлік бірлестіктерінде электрондық мәмілелерді реттейтін заңнаманың әлдеқайда тиімді, әрі жетілдірілгені анықталды. ТМД елдерінде электрондық мәмілелерді жасау және орындау тәртібі туралы нормативтік ережелер жеткілікті толық реттелмеген, қазіргі уақытқа дейін заңнама жеткілікті толықтырылмаған, бұл оларды жасау, маңызды талаптарды өзгерту және міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету процесінде қиындықтар тудырады.

Екіншіден, біржақты мәміле ретінде зерттелуге алынған мұрагерлік құқық институтындағы өсиеттің электронды түрде қашықтықтан жасау мәселесі бойынша жүргізілген зерттеу жұмысының нәтижесінде бұл

тұжырымның құқық қолданушылық тәжірибеде дау туындататын үш негіздеме бөліп шығарылды. Біріншіден, өсиетті электронды түрде жасау барысында өсиет қалдырушының еркін анықтау мәселесі қиындық туғызады, өйткені оны нотариус қашықтықтан электронды түрде анықтауы мүмкін емес. Бұл жерде өсиет қалдыру процесінің Азаматтық кодексте белгіленген талаптарына сай жасалу тәртібі, егер ол электронды түрде әрі қашықтықтан жасалатын болса, бұл өсиеттің жасалу тәртібінің заң талаптарына сәйкестігіне күмән тудырады. Өйткені, өсиет қалдырушы ерікті түрде өзі қалауымен қалдырған жағдайды есепке алынбайтын болса, өсиет қалдырушының еркінен тыс, мәжбүрлі түрде үшінші тұлғаның қатысуымен өсиетті қалдыру, оның электронды түрде қашықтықтан жасалған кезінде мүмкіндігі артады, бұл жағдайды алдын-алу құралдары нормативті құқықтық актілермен қамтылмаған, сәйкесінше, қашықтықтан электронды өсиетті қалдыру мәселесі де заңнамалық деңгейде егжей-тегжейлі қарастырылмағандығы да дау туындатады. Екіншіден, қашықтықтан электрондық өсиетті қалдыру үшінші тұлғалардың тарапынан орын алуы ықтимал алаяқтық және киберқылмыстың саны өсуіне септігін тигізеді, осындай тегіс пиғылды адамдардың әрекеттеріне құқықтық жауапкершілік заңнамамен қарастырылғандығына қарамастан, жауапкершілікке алып келетін құқыққа қайшы әрекеттерді жасауға итермелейтін жағдайларды туындатпаған жөн. Үшіншіден, жоғарыда аталған екі жағдайда да мұрагерлік құқық субъектілерінің құқықтар мен заңды мүдделерінің бұзылуына алып келеді. Осыған байланысты ҚР АҚ 1050-бабының 2-тармағын жаңа тармақшамен толықтыру қажеттігі туындайды: «3) өсиетті электрондық түрде жасауға тыйым салынады».

Үшіншіден, бүгінгі таңда Қазақстанда бір батырманы басу арқылы жасалатын мәмілелер, «клик-келісімшарттар», «брауз-келісімшарттар» кеңінен таралғанымен қоса, мәміле мәтіні тұтынушыға байқалмайтын не көрінбейтін жерде орналасатын жағдайлар да көбейіп шарт тараптарының біріні ауыртпалықтар түсірілуде. Осы тараптар арасында жасалған шарт бойынша талаптар және шарттың мазмұны түсініксіз, оқуға ыңғайсыздық тудырса, шарт мазмұнымен танысу сілтемелер арқылы басқа сайттарға жіберу арқылы қиындықтар туғызатын болса немесе қарапайым көзі көретін адам мәміле мазмұнымен танысу үшін техникалық құралдың экранын жақындатып не ұлғайтын оқитын болса және осы жағдайлардың барлығын өзінде қамти отырып, екінші тараптың құқықтарын бұзатын болса, бұл тектес мәмілелер жарамсыз болып танылуына алып келеді.

Бұл ретте, ҚР Азаматтық кодексімен сұралатын «адалдық, парасаттылық және әділеттілік» талаптары басты рөлге шығады, өйткені контрагенттердің біріне ауыртпалық түсірілгендіктен, нақтырақ айтатын болсақ, мәміле тараптарының бірі көрінеу теріс пиғылды әрекет жасау арқылы, яғни контрагентке мәміле мазмұнымен танысу үшін оған процессуалдық құқықтық ауыртпалықтар түсіретін болса, оның бұл әрекеті «адалдық, парасаттылық және әділеттілік» қағидаттарының аясына сыймайды, одан тыс болады. Сәйкесінше, бір тараптың көрінеу теріс пиғылмен жасаған әрекеті ҚР

Азаматтық кодексі талап еткен тараптардың құқықтары мен міндеттері «адалдық, парасаттылық және әділеттілік» талаптарына негізделуі туралы нормасына қайшы келеді де құқықты бұзады.

Осыған байланысты, келесідей екі ұсыныс әзірленді: біріншіден, ҚР АҚ 158-бабын 1-1 тармағымен келесідей мазмұнмен толықтыру ұсынылады: «1-1. Электрондық мәмілелер бойынша оферент тарапынан мәміле мазмұнымен танысу көрінеу қиындатылған жағдайда, сот оны жарамсыз деп таниды немесе осы мәмілеге қатысушының пайдасына қарастырады»; екіншіден, «Мәмілелер жарамсыздығының және олардың жарамсыздығының салдарларын соттардың қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғары Сотының 2016 жылғы 7 шілдедегі №6 нормативтік қаулысына толықтырулар енгізу ұсынылады, атап айтқанда, егер мәмілені Интернет желісінде жасаған кезде бір тарап (оферент) екінші тарапқа (акцептант) мәміленің болуы туралы мәлімдемесе немесе басқа тарапта мәміле жасау кезінде қолайсыздық тудырған фактілер анықталған жағдайда, электрондық мәміленің жарамсыздығын айқындау ұсынылады.

Үшінші тарау арқылы электрондық мәмілелерді орындаудың ерекшеліктері зерттелді, оның ішінде электрондық мәмілелерді орындау тәртібі, міндеттемелерді өзгерту және тоқтату негіздері, электрондық мәмілелер бойынша электрондық дәлелдемелер ұсыну реті және осы мәмілелер бойынша бұзылған құқықтарды қорғау тетіктері сараланды.

Қазақстандағы электрондық мәмілелер бойынша міндеттемелерді орындау және қамтамасыз ету бөлігінде (негізінде бүкіл әлем бойынша) құқықтық реттеудің қалыптасу сатысында тұр. Бұл электрондық сауда серпініне кері әсерін тигізеді, әсіресе цифрлық активтердің, құқықтардың және ақшалардың құқықтық мәртебесіне және реттеуге қатысты істерде байқалады. Жаңа технологиялық және ақпараттық нақтылық құқықтық қатынастардың барлық аспектілерін қамтитын электрондық мәмілелерді құқықтық реттеудің жаңа қағидаларын талап етеді. Құқықтық қатынастардың бір мәселелерін реттеп, басқаларына назар аудармай, экономиканы цифрландырудың және азаматтық айналымның жоғары деңгейін қамтамасыз ету мүмкін емес. Қазақстан қазір осындай жолмен келеді. Бұл орайда, электрондық мәмілелер қандай түрде жүзеге асырылса да, олар барлық қатысушылар үшін түсінікті әрі ақылға қонымды талаптарды және азаматтық құқықтарды қорғаудың тең жағдаяттарын қамтуы тиіс.

Электрондық мәмілелер бойынша міндеттемелерді орындау және қамтамасыз ету деңгейін арттыру мақсатында қосымша шара ретінде автор келісімшарттарды басқарудың автоматтандырылған жүйелерінде орындау бойынша Австралия тәжірибесін пайдалануды ұсынады. Мұндай қолдаудың алғышарты электрондық келісімшарттан ауытқудың жиі болатындығында, ал автоматтандырылған шешімдерді пайдалану ауытқулармен жұмысты жеңілдетуге қабілетті. Электрондық келісімшарттардың санын және олардың корпоративтік жүйелердің басқа түрлерімен байланысын ұлғайту ерте ме, кеш пе, оларды автоматтандырудың жоғары деңгейін талап етеді. Осы мақсатқа

қол жеткізу үшін қажетті мәселелердің бірі – бұл жасалған келісімшарт тараптарының орындауына қатысты айқындылықтың белгілі бір деңгейін қамтамасыз ету және оның негізінде тиісті түзетуші шаралар қабылдау болып табылады. Бұл тәсіл келісімшарттарды басқаруды қамтамасыз етудің әртүрлі нұсқаларын білдіреді. Электрондық келісімшарттарды автоматтандырылған басқару тараптардың мінез-құлқын сапалық бағалау және электрондық мәміле бойынша міндеттемелерді орындау және орындалуын қамтамасыз ету үшін мүмкіндік береді.

Электрондық мәмілелер бойынша бұзылған азаматтық құқықтарды қорғаудың және сот тәжірибесінде заңнама кемшілігі салдарынан туындаған мәселелер мәнмәтінінде электрондық түрдегі дәлелдемелерді бағалау аса назарды талап етеді. Зерттеу барысында келесі мәселелер анықталды: 1) сот тәжірибесінде электрондық дәлелдеме ретінде электрондық құжаттың «скриншотын» тану туралы даулар туындауда; 2) ҚР соттарында әрқашан дәлелдемелерді электрондық түрде бағалау үшін маманды (сарапшыны) тарту мүмкіндігі бола бермейді; 3) электрондық коммуникациялардағы енгізу қатесіне, техникалық бұзылуларға және т. б. техникалық ақаулықтарға қатысты Қазақстанның заң шығарушысы мен соттардың ұстанымына қатысты айқындық жоқ; 4) іске қатысушылар ұсынған дәлелдемелерді тексеру кезінде сот Қазақстан Республикасының аумағында сот актілерімен оларға тыйым салынуы (бұғатталуы) себебінен іс үшін елеулі маңызы бар мәліметтерді қамтитын Интернет-ресурстарға қол жеткізе алмайды.

Электрондық дәлелдемелерді бағалау туралы заңнамада айқын ережелердің болмауы салдарынан көптеген соттар электрондық дәлелдемелерді өз қарауы бойынша зерттейді. Технологиялардың дамуын және бірыңғай арбитраждық және азаматтық процестерде құқық қолдану тәсілін ескерумен дәлелдемелер иерархиясында скриншоттың ережелерін реттеу қажет. Істі шешудегі салыстырмалықты, жарамдылықты және жеткіліктілікті ескерумен, сот жүргізудегі электрондық дәлелдемелерді бағалауға қатысты, ҚР Жоғарғы Сотының арнайы нормативтік қаулысы ұсынылады:

1) шағым талаппен сотқа жүгіну кезінде іс қатысушыларына электрондық дәлелдемелер ұсыну форматы, яғни электрондық тасығышта (компакт-дискте) тапсыру және электрондық дәлелдемелердің ерекшеліктеріне байланысты компакт-дискке электрондық дәлелдемелерді тасымалдау мүмкін болмаған жағдайда, басқа цифрлық тасығышта тапсыру мүмкіндігі;

2) электрондық дәлелдемелерді іс қатысушыларының сотқа қашықтықтан тапсыру тәртібі;

3) электрондық дәлелдеме тапсыратын тұлғаның тарапынан байланыс немесе видеоконференция сапасын қамтамасыз ету;

4) судьяның электрондық дәлелдеме тапсырған тұлғаларды анықтау мүмкіндігі;

5) электрондық дәлелдеменің түпнұсқалығынан күмәнданған жағдайда соттың маманды тарту немесе сараптама тағайындау міндеттілігі;

6) судьялардың ретті тәртіпте электрондық дәлелдемелерге бағалау жүргізуді қамтамасыз етуі;

7) сот отырысын қашықтықтан өткізуге жол берілмейтін азаматтық істерге қатысты санаттардың тізімін анықтау.

Сонымен қатар, қолданыстағы азаматтық заңнама ұсынып отырған «электрондық құжат» ұғымының ауқымын кеңейту қажеттігі туындауда, өйткені жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологиялар даму үстінде және цифрлық қолтаңбаның аналогтары бірқатар және осы аналогтар тәжірибеде кеңінен қолданылуда, мысалы, «клик-келісімшарттар», «брауз-келісімшарттарды» айтуға болады, осындай электрондық мәмілелер жиі жасалынып жатады, алайда, отандық заңнама мұндай құжаттарды «электрондық құжат» шеңберіне кіргізбейді, өйткені «электрондық құжат» ұғымы электрондық цифрлық қолтаңбамен жасалынатын құжаттарды реттейді. Сондықтан да «электрондық құжат» терминіне кең мағынада қарау ұсынылады.

Электрондық мәмілелер заңгерлерге онлайн-ортаның ерекшеліктерінен пайда болатын көптеген сұрақтар туындатады. Бұған Интернет желісінің рөлі, деректердің құпиялылығы, тараптардың сәйкестендірілуі, электрондық цифрлық қолтаңбаларды пайдалану және электрондық хабарламалардағы қателіктердің салдары кіреді. Бұл сұрақтарға отандық заңнама әзірше жауап бермейді. Сол сияқты, болашақта электрондық мәмілелердің инновациялық түрлері, атап айтқанда, блокчейн технологияларына негізделген смарт-келісімшарттар, сонымен қатар, «бұлтты келісімшарттар» және «мобильді келісімшарттар» заң шығарушылардың назарын талап ететін болады. Мәмілелердің дәстүрлі емес нысандарының болуын ескере отырып, электрондық мәмілелерді жасау ерекше тәсілді және айқынырақ реттеуді қажет етеді.

Қорытындылай келе, диссертация аясында өзекті әрі құқық қолданушылық тәжірибе үшін маңызды, елеулі сұрақтар көтерілді, осы мәселелік сұрақтарды жан-жақты талдау арқылы зерттеу жұмысының алдына қойылған мақсат пен міндеттерге қол жеткізілді.